

I.В. ЄФИМЕНКО
(Київ)

ІСТОРИЧНА ОЙКОНІМІЯ ХЕРСОНЩИНИ (відантропонімі утворення)

УДК 811.161.2'373.21

Єфименко І.В. Історична ойконімія Херсонщини (відантропонімі утворення); 6 стор.; кількість бібліографічних джерел – 43; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано історичні ойконіми Херсонщини відантропонімічного походження – утворення на *-іvk(a)* та плюральні форми.

Ключові слова: ойконім, антропонім.

Resume: There historical oiconyms of Hersonschyna derived from the anthroponyms (with the suffix *-ivka* and plural forms also) in the article are analized.

Key words: oiconym, anthroponym.

Арнаутка Білозерського р-ну (з 1946 р. – *Комишани*) [5]. У документах фіксується під: 1888 р., “против деревни *Арнаутовки*, что у правого берега Днепра” [37, II, с. 147]; 1890 р., *Арнаутка* [15]; 1896 р., “*Арнаутские хутора*” [30, с. 5]; 1901 р., “хутора *Арнаутовские* Белозерской волости” [29, с. 3]. На думку дослідників, поселення засноване переселенцями з Албанії, яких раніше називали *арнаутами*. Звідси й походить його назва [14, с. 97; 40, с. 184]. Про те, що ойконім *Арнаутка* утворено від назви перших поселенців – *арнаутів*, які прийшли з Албанії, також читаємо в більшості народних переказів [17]. Запропонована версія видається нам сумнівною, оскільки на етнічно різноманітній території Херсонщини слідів перебування албанців не засвідчено.

Натомість в одній народній легенді назву села пов'язано з прізвиськом першого поселенця *Арнау́та*, що колись жив на березі озера [17]. Ця інформація свідчить на користь відантропонімного походження аналізованого ойконіма, який слід виводити від поширеного в українців антропоніма *Арнаут**, пор.: ст. укр. *Арнаут* Грицько, 1649 р., чигиринський козак [24, с. 59], суч. укр. *Арнаут* [16, с. 38; 23, 1, 13] < укр. (заст.) *арнаут* 'албанець' [8, 1, 86]; пор. ще рос. діал. *арнаут* 'дикувата, звіроподібна, дуже зла людина; нелюд, басурман, розбійник' [25, 1, с. 277].

Бехтери Голопристанського р-ну [35]. За історичними даними, поселення виникло "на місцевості рівній, піщаній, безводній та безлісній...", що з 1800 р. стала заселятися вихідцями з Полтавської губернії [32, с. 281]. Найраніші писемні згадки про населений пункт належать до др. пол. XIX ст., пор.: 1862 р., "посёлок *Бехтеры* Алешковского уезда Таврической губ." [30, с. 590]; він же під 1886 р. згадується під назвою *Бехтерская* [5, 8, с. 46-47].

В історичній розвідці про маетки Херсонського краю зазначається, що назва населеного пункту пов'язана із назвою озера *Бехтер* [7]. На наш погляд, ойконім доцільніше розглядати як множинну форму від антропоніма *Бехтер*, пор. ст. рос. *Бехтерь*, 1568 р., Ярославль [4, с. 38], суч. укр. *Біхтір* [23, 1, с. 58] < ст. укр. *бехтерь* 'кольчуга, кіраса' [27, 2, 82], укр. *біхтір* 'вид військового обладунку' [39, с. 30].

Британи Новомаячківського р-ну (з 1946 р. – *Дніпряни*) [35]. Село засноване 1791 р. на землях поміщика Л.М. Овсянко-Куликовського біглими кріпаками з Полтавської, Курської, Орловської та ін. губерній [9, с. 132]. В історичних джерелах назву населеного пункту засвідчено у кількох варіантах, пор., зокрема: 1862 р., "посёлок *Британь* Алешковского уезда Таврической губ." [28, с. 643]; 1863 р., деревня *Британь* [21, с. 388]; 1882 р., "село *Британы* Днепроовского уезда Таврической губ." [34, с. 60]; 1887 р., *Британь* [32, 289]; 1888 р., "противь...села *Британовь*" [37, II, с. 136]. Одноименні ойконіми фіксуються на Чернігівщині – с. *Британи* [35] та у Вітебській обл. Білорусі – нп *Брытани* [22, с. 58].

Щодо походження ойконіма у фаховій літературі відомо кілька версій. Одні дослідники вважають його відетнонімним утворенням, пов'язаним із вихідцями з *Британії* або з півострова *Бретань* [31, с. 87; 40, с. 120]; інші – пропонують для нього тюркську етимологію, що полягає у поєднанні слів *бр* (*бир*) 'один' та *ітан* 'зниклий' [36, с. 105]. У місцевих переказах назва поселення пов'язується то з *Британською* колонією, то зі словом *бритий* [17].

*Очевидно, форма ойконіма на -к (*a*), недооформлена у словотвірному відношенні, витіснила форму на -іvk (*a*).

Відетнонімна версія походження ойконіма, на нашу думку, малоімовірна. Тюркська етимологія також не переконує. Проте опосередкований зв'язок назви села зі словом *бритий* цілком можливий. Адже *британами*, тобто бритими, бритоголовими, називали перших поселенців – вигнанців із різних губерній, яким царський уряд брив голови [2, с. 12; 38, с. 150]. Ми вважаємо, що ойконім *Британи* безпосередньо пов'язаний не з апелятивною основою *брит-*, а з антропонімом *Британ* у формі *pluralia tantum*. Пор., зокрема, ст. укр. *Брытанъ* Иванъ, миргородський козак, 1649 р. [24, с. 388], суч. укр. прізвище *Британ* [23, 1, с. 1001; 6, с. 21; 26, с. 57] < укр. діал. *британ* ‘дорослий парубок, юнак (який уже голиться)’ [19, с. 17], *британ* ‘іронічне прізвисько великої розміром (високої або огрядної) людини або тварини чоловічого роду’ [18, с. 530], пор. ще блр. діал. *брытан* ‘людина міцної статури’ [33, 1, с. 87].

Горностаївка Горностаївського р-ну [35]. Засноване наприкінці XVIII ст. “у північній частині повіту, на місцевості хвилеподібній, зі значним ухилом до північного заходу...” [32, с. 298] переселенцями з Вінницької, Київської, Полтавської, Чернігівської та Курської губерній [9, с. 415; 17]. На сторінках документів згадується як: 1862 р., “посёлок *Горностаевка* на реке Конке Алешковского уезда Таврической губ.” [28, с. 643]; 1863 р., “большое казенное село *Горностаевка*” [21, с. 375]. Народні перекази подають кілька версій виникнення назви поселення, зокрема за місцем його розташування (стоїть *високо на горі*), або від назви тварини *горностаї*, що начебто тут водився [17; с. 21, 375].

Однак в історичній літературі натрапляємо на цікаву інформацію про те, що назва населеного пункту утворилася від прізвища козака *Горностаїя*, який випасав у цій місцевості велику отару овець [32, с. 298]. Тому вважаємо, що аналізований ойконім – дериват на *-івк(a)* від антропоніма *Горностаїя*, пор. ст. укр. *Горностаїя*, 1595 р., Київ [11, с. 87], ст. рос. *Горностаїя*, 1495 р., Новгород [4, с. 85], суч. укр. *Горностаїй* [23, 1, с. 235] < укр. *горностаїя* ‘*Mustela erminea*’ [8, 1, с. 569]. Крім того, аналізуючи ойконім, не слід відкидати припущення дослідників, що він міг бути перенесеною назвою, пов'язаною з с. *Горностаївкою* на Чернігівщині [9, с. 415; 40, с. 104].

Рубанівка Великолепетиського р-ну [35]. Село заснували кілька втікачів-кріпаків, які в 1798 р. осіли на березі степового озера [9, с. 263]. В історичних джерелах кін. XIX ст. зазначається, що *Рубановка* “розташована кільцем на відкритій...рівнині” [32]. Населений пункт також згадано під 1882 р. як “посёлок *Рубановка* Мелитопольского уезда Таврической губ.” [28, с. 1020].

Ойконім утворився шляхом додавання суф. *-івк(a)* до антропоніма *Рубан*, пор.: ст. укр. *Рубан* Степашко, 1666 р., Остер [20, с. 355], *Рубанъ* Иванъ,

полковник прилуцький, 1720 р. [12, III, с. 186], суч. укр. *Рубан* [23, 2, с. 908; 16, с. 715] ~ рос. діал. *рубан* ‘прізвисько’ [25, 35, 213]. Відантропоніму версію походження назви поселення підтверджують документальні джерела та місцеві легенди. Зокрема, в історичній літературі читаємо, що цей населений пункт названо за ім’ям першого поселенця – запорізького гайдамаки *Рубана*, який “на відкритому, просторому та ніким не заселеному степу займався скотарством і грабіжництвом” [32, с. 247-248]. За свідченнями старожилів, до цієї місцевості з-під Новограда-Волинського прибули кріпаки-втікачі *Рубан*, *Яковенко* і *Тимошевський*, які заснували поселення з трьох хат. Ім’я одного з них – атамана-кріпака *Рубана* – стало основою ойконіма *Рубанівка* [17].

Чалбаси Скадовського р-ну (з 1946 р. – *Виноградове*) [35]. Згадується як: 1882 р., “посёлок *Чалбасы* Алешковского уезда Таврической губ.” [28, с. 611]; 1887 р., “селение въ степи... *Чалбасы*” [32, с. 288]. Пор. ще с. *Чалбаси* Голопристанського р-ну Херсонської обл. [35] та споріднені російські ойконіми: нп *Челбас* на однойменній річці у колиш. Кубанському краї [41, X (1), с. 63], нп *Чомбас* (з асимілятивною заміною *л > м* перед лабіальним) у колиш. Архангельській губ. [41]**.

Заснування села безпосередньо пов’язане з антифеодалним повстанням у с. Турбаях на Полтавщині, багатьох учасників якого 1794 р. було відправлено під охороною у безводні таврійські степи. Одним із місць примусового поселення власті визначили район колишнього татарського села *Чалбаси* [32, с. 288; 9, с. 595-596; 1, с. 2]. За народними переказами, ойконім *Чалбаси* в перекладі з татарської мови означає ‘сива голова’. Проте місцевих жителів за бунтівний турбаївський дух традиційно називали не ‘сивоголові’, а ‘буйноголові’ [1, с. 2].

На наш погляд, аналізований ойконім – множинна форма від антропоніма *Чалбас*. Пор., засвідчені в Україні та Молдові прізвиська, – *Челбас* (Дніпропетровськ) [42] і *Чалбас* (Кишинів) [43]. Стосовно ймовірної мотивації антропонімооснови пор. рос. діал. *челбас* ‘осетр великих розмірів’ [13, с. 60], болг. діал. *чомбас* ‘чуб, вихір; пасмо волосся, косми’ [3, VIII, с. 181].

Література

1. Андрійченко М. Жива вода // Наддніпрянська правда. – 1967. – (28 листоп.).
2. Божко С. Українська шампань. – Харків, 1930.

У сучасній науковій літературі наведений онімний матеріал розглядається як питомий слов’янський, що сягає псл.Čьlbasъ* [10, III, 95].

3. Българска диалектология. Проучвания и материали. София, 1962-1979. Кн. I-IX.
4. Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища, фамилии. – М., 1974.
5. Волости и важнейшие селения Европейской России. – СПб., 1886. – Вып. 8: Губерния Новороссийская.
6. Горпинич В.О., Бабій Ю.Б. Прізвища Середньої Наддніпрянщини (Словник). – Дніпропетровськ, 2004.
7. Дяченко С. Имена Херсонского края. Бехтеры Овсяннико-Куликовского // <http://www.vgogu.org>
8. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1982-2006. – Т. 1-5.
9. Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область / Гол. ред. кол. П.Т. Тронько. – К., 1972.
10. Казлова Р.М. Славянская гидронимия. Праславянські фонд. – Гомель, 2003. – Т. III.
11. Книга Київського Підкоморського Суду (1584-1644) / Підгот. до вид. Г.В. Боряк, Т.Ю. Гирич, В.В. Німчук (відп. ред.) та ін. – К., 1991.
12. Летопись событий в Югозападной России в XVII-м веке / Сост. Самоиль Величко. – К., 1864-1884. – Т. I-IV.
13. Линдберг Г.У., Гердт А.С. Словарь названий пресноводных рыб СССР. На языках народов СССР и европейских стран. – Л., 1972.
14. Лобода В.В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К., 1976.
15. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Херсонский уезд. – Херсон, 1890.
16. Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. – Донецьк, 2007.
17. Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
18. [Осташ Р.І.] До походження прізвищевих назв реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація з тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук (гол. упор.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ та ін. – К., 1995. – С. 517-567.
19. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок. – Ужгород, 2005.
20. Переписні книги 1666 р. / Підгот. до друку і зред. В.О. Романовський. – К., 1933.
21. Афанасьев-Чужбинский Поездка в Южную Россию А. Афанасьева-Чужбинского. Очерки Днепра. – СПб., 1863. – Ч. I.
22. Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці. – Мінск, 1977.
23. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х томах. – Львів, 2007.
24. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація з тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук (гол. упор.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ та ін. – К., 1995.
25. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. – Л., 1966-2007. – Вып. 1-41.

26. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Укл.: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. – Чернівці, 2002.
27. Словник української мови XVI – п.п. XVII ст. / Відп. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994-2006. – Вип. 1-13.
28. Список населенных мест Российской Империи: Таврическая губерния. – СПб., 1862. – Т. 42.
29. Список землевладельцев Херсонского уезда на 1901 г. – Херсон, 1901.
30. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон, 1896.
31. Стрижак О.С. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини. – К., 1967.
32. Таврическая епархия. Гермогена, епископа Псковского и Порховского, бывшего Таврического и Симферопольского. – Псков, 1887.
33. Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. – Мінск, 1982-1987. Т. 1-5.
34. Указатель к изданиям временной комиссии для разбора древних актов. – Т. II. Имена географические (Материалы для исторической географии Южной и Западной России) / Сост. И.П. Новицкий. – Киев, 1882.
35. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. – К., 1947.
36. Эварницкий Д.И. Вольности запорожских казаков. – СПб., 1890.
37. Эварницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – СПб., 1888. – Ч. II.
38. Юденич О.М. По річках України. – К., 1968.
39. Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т. 1.
40. Янко М.П. Топонімічний словник України. – К., 1998.
41. Russisches geographisches Namenbuch / Berg. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962-1980. Bd I-X.
42. <http://yandex.ru/yandsearch>
43. <http://www.bessarabia.ru/fam6.htm>